

**SUN'IY INTELLEKT VA IJTIMOYIY STRATIFIKATSIYA: RAQAMLI
TAFOVUTNING YANGI BOSQICHI****Yusupova Ozoda**

Termiz davlat universiteti Yuridik fakulteti

Sotsiologiya ta'lim yo'nalishi 2-kurs 124-guruh talabasi.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19439148>

Annotatsiya. Ushbu maqolada, sun'iy intellekt va ijtimoiy stratifikatsiya, raqamli tafovutning bosqichi haqida fikr va mulohazalar haqida fikr va mulohazalar yuritiladi. Sun'iy intellektning jadal rivojlanishi zamonaviy jamiyatni tubdan o'zgartirib, iqtisodiy tuzilmalar, ijtimoiy ierarxiyalar va bilimga kirish imkoniyatlarini qayta shakllantirmoqda. SI imkoniyatlarni kengaytirish salohiyatiga ega bo'lsada, u mavjud tengsizliklarni chuqurlashtiruvchi yangi omillarni ham yuzaga keltirmoqda.

Kalit so'zlar: sun'iy intellekt, ijtimoiy stratifikatsiya, raqamli tafovut, SI tafovuti, tengsizlik, algoritmik tarafkashlik, raqamli savodxonlik.

Kirish. Sun'iy intellekt zamonamizning eng muhim texnologiyalaridan biri bo'lib, ta'lim, sog'liqni saqlash, boshqaruv va mehnat bozori kabi ko'plab sohalarga chuqur kirib bormoqda.

Shu bilan birga, u ijtimoiy tengsizlik va stratifikatsiya masalalarini yanada keskinlashtirmoqda.

An'anaviy ravishda raqamli tafovut axborot-kommunikatsiya texnologiyalariga kirishdagi farqlarni anglatgan¹.

Bugungi kunda esa bu tushuncha yanada murakkablashib, raqamli ko'nikmalar, foydalanish darajasi va undan olinadigan foydadagi tafovutlarni ham o'z ichiga oladi. Sun'iy intellekt rivoji bilan bu jarayon yangi bosqichga ko'tarilib, algoritmik kuch, ma'lumotlarga egalik va bilim ishlab chiqarishdagi tengsizliklarni ham qamrab olmoqda. Dastlabki raqamli tafovut kompyuter va internetga kirish imkoniyatlari bilan bog'liq edi. Keyinchalik olimlar bu tafovutning ikkinchi va uchinchi darajalarini - raqamli savodxonlik va texnologiyadan foyda olishdagi farqlarni ajratib ko'rsatdilar.

Sun'iy intellekt davrida esa "sun'iy intellekt tafovuti" tushunchasi paydo bo'ldi. Bu nafaqat texnologiyalarga kirish, balki ularni tushunish, qo'llash va ulardan foyda olish imkoniyatlaridagi tengsizlikni ham anglatadi. Sun'iy intellekt tafovuti quyidagi darajalarda namoyon bo'ladi:

- kirish tafovuti – sun'iy intellekt texnologiyalariga yetib borishdagi farqlar;
- ko'nikmalar tafovuti – sun'iy intellekt savodxonligi va texnik bilim darajasidagi tafovut;
- natija tafovuti – sun'iy intellekt dan olinadigan foyda va imkoniyatlardagi tengsizlik².

Ijtimoiy stratifikatsiya jamiyatning daromad, ta'lim va hokimiyat kabi mezonlar asosida qatlamlarga ajralishini anglatadi. Sun'iy intellekt texnologiyalari bu jarayonga tobora ko'proq ta'sir ko'rsatmoqda. Texnologik innovatsiyalar odatda allaqachon ustun mavqega ega bo'lgan guruhlariga ko'proq foyda keltiradi. Sun'iy intellekt esa bu tendensiyani kuchaytirib, resurslar va imkoniyatlarni ma'lum guruhlar qo'lida jamlaydi.

¹ UNESCO. AI Literacy and the New Digital Divide: A Global Call to Action. Paris, 2023. https://eduq.info/xmlui/bitstream/handle/11515/38828/ChatGPT-Artificial-Intelligence-in-higher-education-Quick-Start-guide_UNESCO-2023.pdf?sequence=2&isAllowed=y

² World Economic Forum. The Future of Jobs Report 2023. Geneva, 2023. https://newsletter.radensa.ru/wp-content/uploads/2023/11/WEF_Future_of_Jobs_2023.pdf

Bundan tashqari, sun'iy intellekt tizimlari asosan yirik kompaniyalar va rivojlangan davlatlar tomonidan yaratilmoqda. Bu esa "texnologik elita"ning shakllanishiga olib keladi, kam ta'minlangan qatlamlar esa qaror qabul qilish jarayonlaridan chetda qoladi. Sun'iy intellekt bilan bog'liq eng muhim muammolardan biri - algoritmik tarfakshlikdir. Sun'iy intellekt tizimlari tarixiy ma'lumotlar asosida o'qitiladi, bu ma'lumotlarda esa ko'pincha mavjud ijtimoiy tengsizliklar aks etgan bo'ladi. Natijada sun'iy intellekt tizimlari sog'liqni saqlash, ishga qabul qilish yoki huquqni muhofaza qilish kabi sohalarda kamsitishni takrorlashi yoki kuchaytirishi mumkin³.

"Algoritmik tafovut" tushunchasi esa odamlarning algoritmik tizimlarni tushunish va ulardan foydalanish qobiliyatidagi farqlarni anglatadi. Yuqori ma'lumotli shaxslar bu tizimlarni yaxshiroq anglaydi va ularga ta'sir o'tkaza oladi, boshqalar esa noaniq va tushunarsiz qarorlar ta'sirida qoladi. Sun'iy intellekt bilim ishlab chiqarish va tarqatish jarayonlarini ham o'zgartirmoqda. Generativ sun'iy intellekt vositalari samaradorlikni oshiradi, biroq ular yangi bilim tafovutlarini ham yuzaga keltiradi. Bilimlar tafovuti nazariyasiga ko'ra, axborotga kirish teng bo'lsa ham, undan foydalanish natijalari teng bo'lmaydi.

Yuqori ta'limga ega shaxslar sun'iy intellekt tomonidan yaratilgan ma'lumotlarni tanqidiy tahlil qila oladi, boshqalar esa uni shunchaki qabul qiladi. Bu esa yangi turdagi tengsizlik - bilimni tushunish va baholashdagi tafovutni keltirib chiqaradi. Sun'iy intellekt mehnat bozorini tubdan o'zgartirib, ayrim ish o'rinlarini avtomatlashtiradi va yangi kasblarni yaratadi. Bu jarayon samaradorlikni oshiradi, biroq ijtimoiy tengsizlikni kuchaytirishi mumkin. Past malakali ishchilar avtomatlashtirish tufayli ishsizlik xavfiga ko'proq duch keladi. Shu bilan birga, yuqori malakali mutaxassislar ko'proq foyda ko'radi. Natijada mehnat bozori qutblashib, ijtimoiy stratifikatsiya kuchayadi⁴.

Sun'iy intellekt tafovuti global miqyosda ham namoyon bo'ladi. Rivojlangan davlatlar sun'iy intellekt texnologiyalarini yaratish va joriy etishda yetakchi bo'lsa, rivojlanayotgan mamlakatlar resurs yetishmovchiligi tufayli ortda qolmoqda. Bu esa iqtisodiy va siyosiy ustunlikning ma'lum hududlarda jamlanishiga olib keladi va global tengsizlikni kuchaytiradi.

Sun'iy intellekt bo'yicha bilimlarni kengaytirish jamiyatning barcha qatlamlarini raqamli iqtisodiyotga jalb qiladi. Adolatli va shaffof algoritmlar yaratish tarfakshlikni kamaytiradi.

Davlatlar sun'iy intellektni nazorat qilish orqali tenglikni ta'minlashi mumkin. Infratuzilmaga sarmoya kiritish orqali hududlar va guruhlar o'rtasidagi tafovutni kamaytirish mumkin. Sun'iy intellekt bilan bog'liq tengsizliklarni kamaytirish uchun kompleks yondashuv zarur. Bu davlat, xususiy sektor va fuqarolik jamiyati hamkorligini talab etadi.

- raqamli inklyuziyani ta'minlash;
- sun'iy intellekt tizimlarida shaffoflikni oshirish;
- diskriminatsiyani kamaytirish;
- texnologik resurslarni adolatli taqsimlash.

Sun'iy intellekt raqamli tafovut evolyutsiyasining yangi bosqichini boshlab berdi. U ijtimoiy tengsizlikni kamaytirish imkonini bersa-da, noto'g'ri boshqarilganda uni yanada chuqurlashtirishi mumkin.

³ OECD. Artificial Intelligence in Society. Paris, 2019. <https://www.oecd.org/en/publications/artificial-intelligence-in-society/eedfee77-en.html>

⁴ United Nations. The Age of Digital Interdependence. New York, 2019. https://afyonluoglu.org/PublicWebFiles/ict/UN/2019-June-UN_The%20Age%20of%20Digital%20Interdependence.pdf

Sun'iy intellekt va ijtimoiy stratifikatsiya o'rtasidagi munosabat ikki tomonlama: u mavjud tizimlarni mustahkamlashi yoki ijtimoiy adolat vositasiga aylanishi mumkin. Natija esa jamiyatning sun'iy intellektni qanday rivojlantirishi va boshqarishiga bog'liq. Inson markazidagi, adolatli va inklyuziv yondashuv orqali SI barcha uchun foydali bo'lishi mumkin⁵.

Global yetakchilar sun'iy intellekt savodxonligini rivojlantirish va rag'batlantirishda muhim rol o'ynaydi. Ular mahalliy ta'lim dasturlarini ishlab chiqish va amalga oshirishda yetakchilik qilishi zarur. Mahalliy hamjamiyatlarga moslashtirilgan dasturlar odamlarni sun'iy intellekt bilan bog'liq imkoniyatlar va o'zgarishlarga tayyorlashga yordam beradi.

Eng muhim jihat - sun'iy intellekt asoslarini o'rgatish orqali tushuncha yaratish, qo'rquvni kamaytirish va qiziqishni oshirishdir. Mahalliy, ishonchli nodavlat tashkilotlar va ta'lim muassasalarini aniqlab, ularga zarur resurslarni ajratish. Bu tashkilotlar o'z hamjamiyatining ehtiyojlariga mos sun'iy intellekt savodxonligi dasturlarini samarali amalga oshira oladi.

Xulosa. Sun'iy intellekt savodxonligini rivojlantirishga qaratilgan hamjamiyat tashabbuslarini qo'llab-quvvatlash. Ishonchli mahalliy manbalar odamlar orasidagi qo'rquvni kamaytirish va tushunishni oshirishda rasmiy yoki masofaviy onlayn manbalarga qaraganda samaraliroqdir.

Faqat texnologiya mahsulotlariga yo'naltirilgan onlayn ta'lim ishonch yetishmasligi sababli kam samarali bo'lishi mumkin. Shu bois hamjamiyatga asoslangan tashabbuslar juda muhimdir. Sun'iy intellekt savodxonligi dasturlari barcha uchun, ayniqsa ijtimoiy jihatdan zaif qatlamlar uchun ochiq va qulay bo'lishini ta'minlashdir. Bu turli tillarda va turli formatlarda o'quv materiallari yaratishni o'z ichiga oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. UNESCO. AI Literacy and the New Digital Divide: A Global Call to Action. Paris, 2023. https://eduq.info/xmlui/bitstream/handle/11515/38828/ChatGPT-Artificial-Intelligence-in-higher-education-Quick-Start-guide_UNESCO-2023.pdf?sequence=2&isAllowed=y
2. World Economic Forum. The Future of Jobs Report 2023. Geneva, 2023. https://newsletter.radensa.ru/wp-content/uploads/2023/11/WEF_Future_of_Jobs_2023.pdf
3. OECD. Artificial Intelligence in Society. Paris, 2019. https://www.oecd.org/en/publications/artificial-intelligence-in-society_eedfee77-en.html
4. United Nations. The Age of Digital Interdependence. New York, 2019. https://afyonluoglu.org/PublicWebFiles/ict/UN/2019-June-UN_The%20Age%20of%20Digital%20Interdependence.pdf
5. World Bank. World Development Report 2021: Data for Better Lives. Washington, DC, 2021. <https://digitallibrary.un.org/record/3963929?v=pdf&ln=ru>

⁵ World Bank. World Development Report 2021: Data for Better Lives. Washington, DC, 2021. <https://digitallibrary.un.org/record/3963929?v=pdf&ln=ru>